

Ismertetések – Reviews – Rezensionen – Katsauksia – Рецензии

Honti László: Az ősi uráli tárgyragok története és vesszőfutása.

Accusatum et expulsum

Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2022. 283 l.

ISBN 978-963-409-353-4

Honti László jelentős monográfiákban és számos tanulmányban foglalkozott az uráli nyelvek alaktani kérdéseivel. Ebben a kötetében nagy feladatra vállalkozott, az uráli alapnyelv és a mai rokon nyelvek tárgyragjainak rendszerezett áttekintésére.

Az uráli alapnyelv, hasonlóan a mai leánynyelvekhez, gazdag esetrendszerrel rendelkezett, a nominativus, accusativus és genitivus mellett a kutatók helyviszonyt kifejező eseteket is rekonstruálnak, ezek számában, rendszerében azonban eltérés mutatkozik az egyes vélemények között.

Honti az alapnyelvre két accusativusragot feltételez. Az egyik, az **-m* a főnevek és mutató névmások ragja volt, míg a **-t* a személyes névmásokhoz járult. Ezek a ragok az egyes nyelvekben háromféle utat járhattak be: a) megőrződtek (esetleg eltérő hangalakban); b) más esetraggal egybeolvadtak; c) (szinte) nyomtalanul eltűntek.

Honti László könyve első fejezetében (10–24) az ősi tárgyragokra vonatkozó szakirodalmat dolgozza fel, a tőle megszokott igényességgel, a teljességre törekedve. Mindkét rag eredetére, alapnyelvi meglétére/hiányára több nézet született. Az **-m* egyes kutatók szerint (pl. Wiedemann, Budenz, Beke, Zsirai) a birtokos személyragból alakult ki, mások (pl. Bubrih, Bárczi, Rédei) a személyes névmásból eredeztették (a két nézet nem áll távol egymástól, hiszen a Px alakok is névmási eredetűek). Az **-m* az osztjából és a magyarból eltűnt (Hajdú szerint a morfológiai túlterheltség következtében), helyébe a *-t* elem lépett. Az **-m* ragos accusativus a finnségi nyelvekben *n*-né vált. Azok, akik tagadták az **-m* ősi voltát, véleményüket arra alapozták (pl. Farkas Gy., Tauli, Vértes E.), hogy az alapnyelvben a tárgy jelöletlen lehetett.

A *-t eredetét tekintve szintén nem egységes a kutatók véleménye. A -t jelenleg a magyarban főnévi esetragként, az osztjákban és a finnségi nyelvekben a személyes névmás accusativusaként van jelen (pl. fi. *minut* 'engem', *sinut* 'téged', osztj. *V mänt* 'engem'). Fokos, Bereczki és Kulonen úgy vélte, hogy ha a rag a finnségi és az ugor ágból is kimutatható, akkor vissza lehet vezetni a finnugor alapnyelvig. Ezzel szemben mások (pl. Budenz, Klemm, Hajdú) a magyar *t* ragot egy mutató névmási determináló elemből származtatták, Ojansuu és Hakulinen a finn -*t* névmási tárgyragot a -*t* többesjel adaptációjaként értelmezték. Alvre sem számolt alapnyelvi *-*t* accusativusraggal.

Kérdéses, volt-e a személyes névmásnak esetragozási paradigmája. Csücs szerint nem, a ragok csak lassan születtek meg, a főnévi paradigma analógiájára.

A következő részben Honti László az alapnyelvi esetragozás problematikus részeit tekinti át (24–37). „A rendelkezésre álló adatok és a mai uráli nyelvek vallomása szerint nem határozhatjuk meg a főnévi esetragozás mindhárom számbeli alakját, mindössze mozaikokat sikerül kibogarászni” – írja (24). Az egyik sarkalatos pont, volt-e az alapnyelvben dualisi és pluralisi esetragozás. Több nyelvtörténész véleménye szerint az alapnyelvben a pluralisban csak nominativus élhetett, a dualisnak pedig a megléte is kérdéses. Ravila azt a nézetet képviselte, hogy a számjelölés elsőként az állítmányon történt meg, majd onnan terjedt át az alanyra, majd a pluralis nominativusról a többi esetre. Ezt a nézetet többen (pl. Hajdú, Honti, Korhonen, Mikola, Rédei) elutasították. A többes számú esetragozásban javarészt ugyanazon ragok szerepelnek, mint a singularisban, Honti ennek alapján feltételezi, hogy az alapnyelvben ugyanaz lehetett a rendszer, ráadásul a több rokon nyelvben élő pluralisi -*i* elem is uráli eredetre vezethető vissza.

Honti – és mások – az alapnyelvre két főnévi többesjelet rekonstruálnak (*-*t* és *-*i/-j*). Honti szerint utóbbi gyűjtőnévképzőből alakult (> helynévképző > kollektívumképző), de már az uráli alapnyelv felbomlásakor többesjeleként funkcionálhatott. E két jel megoszlása a mai finnhez lehetett hasonló, a -*t* a grammatikai, az -*i* az adverbialis esetekben lehetett használatos. Ennek okát Honti a következő körülményekre vezeti vissza: a *-*t* valaha csak az alany többségét kifejező puszta grammatikai elem volt, használata a szintén grammatikai viszonyokat kifejező accusativusban és genitivusban terjedt el, míg az adverbialis esetek elsősorban tér- és időbeli viszonyokat jelölnek, így a gyűjtőnévképzőből alakult kollektívumképző könnyebben tudott gyökeret verni ebben a funkcióban. A mai nyelvek e tekintetben tarka (és szabálytalan) képet mutatnak. A mordvinban a többes számú határozatlan ragozásban csak a nominativus él, ezt Honti mordvin innovációnak tartja. A szerző vég-

következtetése szerint „valószínű, hogy az alapnyelvi dualisi esetragozás szegényebb lehetett, mint az egyes számbeli, de a pluralisra ez nem feltétlenül lehetett igaz” (37).

A kötet 3. és 4. fejezete az egyes finnugor (38–191) és szamojéd nyelvek (192–224) accusativusával (accusativusaival) foglalkozik, leíró és történeti szempontból egyaránt. Közülük ismertetésemben csak a finn, mordvin és magyar alakokat mutatom be részletesebben.

Elsőként a finnségi nyelvek adatait tárja elénk a szerző (38–70). Ezekben a nyelvekben két morféma szolgál az accusativus kifejezésére, a nem személyes névmási névszókhoz **-m*, a személyes névmásokhoz **-t* járul (a tárgy kifejezésére ezekben a nyelvekben az accusativus mellett a partitivus és a nominativus is szolgál). A közeli rokon nyelvek esetparadigmájában nagyfokú azonosságok, hasonlóságok vannak, de például a finn és az észti között jelentős eltérések is tapasztalhatók.

A **finn** singularis accusativus alakilag egybeesik a genitivusszal. A felszólitó módú igék után nominativusi alak használatos (*lue tämä kirja!* ’olvasd (el) ezt a könyvet!’), ez a hagyományos finn grammatikákban a II. accusativus vagy accusativus-nominativus nevet viseli. A többes számban az accusativus *-t* ragja a pluralis *-t* jelével esik egybe. Ebből kiindulva több nyelvész szerint nincs is finnben accusativus, ami szerintem téves megközelítés, hiszen accusativus régtől fogva van, sem a funkciója, sem a ragja nem tűnt el a rendszerből, itt történetileg egy **m* > **n* hangváltozásról beszélhetünk, ami gyakori a finnben (is). (Itt jegyzem meg, hogy ez a radikális megközelítés beszivárgott a nyelvoktatásba is, ennek eredményeképp pedig az a helyzet áll elő, hogy a kezdő nyelvtanulóknak azt kellene elmagyarázni, hogy a genitivus fejezi ki a teljes tárgyat.)

A személyes névmások paradigmája eltér a főneveketől, itt nincs egybeesés (finn SgNom. *minä* ’én’, SgAcc. *minut*, SgGen. *minun*, PlNom. *me* ’mi’, PlAcc. *meidät*, PlGen. *meidän*), az accusativusi alakokban a korábban már taglalt *-t* rag jelenik meg.

Honti László ebben a részfejezetben is rendkívül alaposan ismerteti az egyes tudósok nézeteit e két rag eredetéről. Ahlqvist a 19. század második felében kifejtett véleménye szerint a *minut*-típusú alakok a keleti, a *minun* stb. viszont a nyugati nyelvjárási accusativusi alakok, utóbbiak az ősi **-m* származékai. A finn mindkét tárgyragot megőrizte, Honti László szerint a *-t* a főnevek többes számában rögzült (Nom. **kala-t* ’halak’, Acc. *?*kala-te-t* > **kalatt* és **kalat* > *kalat*) Az *-m* rag a singularisban maradt meg, és egybeesett a genitivusszal.

Setälä szerint a többes személyes névmások ősi alakja **met*, **tet*, **het* vagy **mek*, **tek*, **hek* volt.

Ojansuu volt az első, aki szerint a személyes névmások *-t* accusativusa a többes számból értékelődött át (ezt fogadta el Lauri Hakulinen is), a P11 *meiät*, PL2 *teiät*, P13 *heiät* accusativusok hatására. Ezt a nézetet sokan nem fogadják el (Honti sem), Kulonen például azzal érvel, hogy a singularisi névmások sokkal gyakoribb használatúak, ezért inkább Sg > Pl irányú folyamattal kellene számolni.

Honti felfigyelt egy érdekes jelenségre. Auli Hakulinen és Fred Karlsson a viipuri nyelvjárásból adatolta a *kyl mie Kallet tunnen* 'én bizony ismerem Kallét' formát, ill. az *isit* 'aput', *äitit* 'anyut' gyermeknyelvi alakokat. Ezek mindig személyeket jelölnek, mint a *kenet* 'kit?' kérdő névmás (de: *minkä* 'mit?'). Honti következtetése szerint „talán még mindig élhet a beszélőkben az a benyomás reminiscenciaként, hogy a *-t* a személyt jelölő névszók akkuzatívuszragja, vagyis természetes, hogy a személyt jelölő névszókban alkalmilag mind az (**-m* >) *-n*, mind a *-t* szerepelhet akkuzatívuszragként” (47).

A **mordvin** főneveknek (92–108) kétféle, indeterminált és determinált ragozása van. A határozatlan ragozásban csak egyes számban van teljes paradigma, a többes számban csak a nominativus létezik. A határozott ragozásban determináló elemek állnak a tő és az esetragok között, pl. *valma* 'ablak' : E *valma-s* SgDetNom, *valma-ñt'* SgDdetGenAcc, *val'ma-t'ñe* PlDetNom, *val'ma-t'ñe-ñ* PlDetGenAcc, M *val'mä-s* SgdetNom, *val'mät'* SgDdetGenAcc, *val'mä-t'ñä* PlDetNom, *val'mä-t'ñä-ñ* PlDetGenAcc. Ezek eredetéről többféle nézet látott napvilágot, közülük Honti Keresztes László és B. A. Szerebrennyikov véleményét fogadja el, teljes joggal. Eszerint az *-ñt'* SgGenAcc. rag *-t'* eleme a *t'e* 'ez' vagy *to-na* 'az' mutató névmásból fejlődött determináns, az *-ñ* pedig genitivusi rag. A többes számú *-t'ñe* elem első része a többesjel, ehhez kapcsolódik a determináns, amely a *ñe* 'ezek' mutató névmásból agglutinálódott. A SgDetNom *-s* eleme szintén mutató névmási eredetű (< *še* 'az': **kotaše* 'ház az' > *kudoš*, egyfajta végartikulusi szerepben). Hasonlóan nyilatkozott erről a kérdésről Alho Alhoniemi és Raija Bartens is.

A határozatlan ragozásban a tárgyat a nominativus fejezi ki, a határozott deklinációban pedig a genitivus-accusativus. De van-e a mordvinban (önálló) accusativus? Mivel az *-n* genitivus és az **m* > *n* hangváltozás eredményeképp létrejött accusativus egybeesett, a grammatikák általában nem vesznek fel külön tárgyesetet (a mai finn nyelvtanokhoz hasonlóan). A korai nyelvtanírók közül Wiedemann és Sahmatov nem számolt accusativusszal, de Ernst Lewy már hangsúlyozta, hogy „a két grammatikai esetnek közös ragja van” (95).

Ez a felfogás ma is a legáltalánosabb, ezt vallja Bereczki, Bartens, Keresztes, Szerebrennyikov (de ő az accusativus ragját nem az ősi *-*m*-ből származtatta, hanem emfatikus eredetűnek tartotta) és Honti is. Bubrih nyelvtani leírásában szerepel az accusativus, de a paradigma-táblázataiban nem. Koljagyonkov szerint a mordvin tárgynak nincs ragja, ezért nincs tárgyeset sem. A Cigankin által szerkesztett grammatika a genitivus egyik funkciójának tartja a tárgy jelölését, hasonlóan Jevszjevjevhez.

A mordvin személyes névmásokban nincs jelen a *-*t* tárgyrag, az accusativus megegyezik a genitívusszal (E *moń, toń, soń, mińek, tińk, sińst*). Szerebrennyikov nézete szerint itt vagy a genitívusragos *-*mon-ń* előbb hasonult, (*mońń*), majd a névmás megrövidült (*moń*), vagy pedig analogikus került be az -*ń* a főnévragozásból (talán inkább az előbbi valószínű).

A mordvinban az inessivusnak (pontosabban inessivusragos eszközhatározónak) egyes grammatikák szerint van tárgyi funkciója (pl. E *avam šovni Mašaso* 'az anya szidja Mását' [szó szerint 'Másával']). Ez ma már ritka, de a másik konstrukció, a genitivus + E *ejse*, M *esa* inessivusi-instrumentalisi névutó használata gyakoribb (pl. E *čop t'eci učin Semań ejse* 'ma egész nap vártam Szemjont [Szemjonnal]'). Ez a tárgyi funkció mindig determinált, azaz a beszélő számára ismert a mondat tárgya. Honti következtetése szerint a cselekvés ilyenkor befejezetlen, és nem terjed ki a tárgy egészére (azaz egyfajta partitívusi funkciója van).

A **magyarban** (178–192) az ősi *-*m* nem őrződött meg. A -*t* tárgyragunk eredetére számos nézet látott napvilágot, Honti ezeket szedi sorba. A magyar nyelvtörténészek alapvetően háromféle eredetet vallanak: a) tárgyragunk a mutató névmási *t*-re megy vissza (pl. Budenz, Szinnyei, Klemm, Berrár) b) a locativusi -*t* értékelődött át (p. Horger, Mészöly) c) az Sg2 birtokos személyragból származik (pl. Beke, Mikola).

Budenz és Simonyi szerint a -*t* determináló elem (< fgr. *-*to-* 'az') az alapnyelvi -*m* raghoz kapcsolódott, majd a nazális alakú rag kiesett (~ fi. *minumt* > *minunt* > *minut* 'engem', md. *tolgańt* 'a tollat'). Berrár szerint a *házat* szavunknak valaha kettős jelentése volt: 'a ház' és 'a házat', majd az idők folyamán az első jelentés elveszett.

A -*t* locativusi eredetét Horger és mások a *helyt áll, megüli a lovat* (= *megül a lovon*) szerkezetekből vezetik le. Ebben az esetben a locativus partitívusi funkciót vehetett fel (vö. régi magyar *eszik a kenyérben*), majd ebből lett a tárgy jelölője (mint a finnben).

Az alapnyelvi egyes szám 2. személyű birtokos személyrag *-*tV* alakú volt (a személyes névmás agglutinációjával jött létre, akárcsak az igeragok

egy része). Hajdú Péter szerint azt nem lehet megállapítani, hogy a mutató névmásból vagy a 2. személyű névmásból jött-e létre a tárgyrag, de ez már az ősmagyar kor előtt megtörténhetett. Ugyanezt az időbeliséget fogadja el Korompay Klára és Sárosi Zsófia is.

Hajdú, majd nemrégiben Juha Janhunen a *-d* létrejöttét az **-m* tárgyrag és az Sg1 birtokos személyrag kapcsolatával magyarázta (az **mt/*nt > d* szabályos hangváltozás, ld. *ad, had, lúd, odú* stb.). Ezt Honti a morfémasorrend miatt cáfolja. A finnségi nyelvekben a morféma sorrendje Cx + Px (*talo-ssa-ni*), az ugorban viszont Px + Cx (*ház-am-ban*).

Honti László a *-t* ragunk eredetére egy negyedik nézetet vall, mégpedig annak alapnyelvi eredetét; ezt képviselte Ulla-Maija Kulonen és Bereczki Gábor is. Ezt a finn *minu-t*, osztyV *män-t* 'engem' stb. párhuzama bizonyítaná, ennek alapján felteszik, hogy az alapnyelvben egymás mellett létezett a főnévi **-m* és a személyes névmási **-t* tárgyrag. Az ősmagyarban az *-m* accusativusrag az *-m* egyes szám első személyű birtokos személyraggal alkotott homofon párt, a *-t* rag pedig a Sg2Px morfémaival. A két funkció ezekben a személyekben összefonódhatott, majd később a funkció- és alakelkülönülésre való törekvés jegyében a Sg2Px *-t* zöngésülhetett (a grammatikai hasadásról hasonlóan nyilatkozott pl. Korompay). Mivel az *-m* esetében ilyen jellegű hangtani változás nem tudott végbemenni, így az a tárgyi funkcióból eltűnt.

Honti feltevése szerint a *-t* személyes névmási tárgyrag előbb az élőlényeket jelentő főnevekre vonódott át (akár már az U/FU alapnyelvben). Hasonló utat járt be szerinte a *-k* többesjelünk is, eredetileg az a személyes névmások pluralisjele volt.

Ismertetésemben három nyelv tárgyragjának történetét mutattam be. Honti természetesen a többi nyelvről is igen részletesen, hatalmas filológiai apparátus birtokában ír, ezek közül néhányat csak említés szintjén mutatok be.

A **cseremiszb**en csak az ősi **-m* maradt meg (keleti *piste* 'hársfa' : *pistā-m* Acc.; keleti *mājām*, Ny. *mānam* 'engem'). Ez a rag valaha a határozott tárgyat fejezhette ki, míg a nominativusi forma a határozatlan. Egyes kutatók szerint ez a kettősség a mai napig kimutatható. Sajátos jelenség a cseremiszb en a kettős tárgy, pl. Ny. *imnin pukšat šal'am* 'a lovat etetik a zabbal [zabot]'.

A **permi** nyelvekben sem az **-m*, sem a **-t* nem maradt meg, egykori létük csak nyelvtörténeti módszerekkel bizonyítható. A mai votjákban az accusativusrag *-ez* (ritkábban *-iz*) alakú, a zürjénben *-es*, *-is* (pl. vtj. *val* 'ló' : *val-ez* Acc., zrj. *ver* 'erdő' : *ver* Acc., *pi* 'fiú' : *pi-es* Acc.). Ezek a ragok mutató névmási eredetűek, vö. vtj. *so*, zrj. *sije* 'az'. Az ősi rag az őspermiben eltűnt, emlékéét a birtokos személyragok és a személyes névmások accusativusi alak-

jának végmagánhangzója őrizi: **mene-m* > ősermi **mene* > vtj. *mone*, zrj. *meng* 'engem' (ld. még vtj. *tone*, zrj. *teng* 'téged'. vtj. *soje*, zrj. *sijes* 'öt').

Az **osztjákban** 140–162) a magyarhoz hasonló folyamatok játszódtak le: az ősi **-m* eltűnt, s csak a *-t* tárgyrag él, ez is csak a személyes névmások ragozásában (pl. V, Trj, DN *män-t*, Ni *man-t*, Ser, Kaz *man-ət*; az északi dialektusban nem él, ott a dativussal esett egybe). Ez, Rédei véleménye szerint vagy a magyar *-t* és a finn *minut*, *sinut* stb. személyes névmásokban meglévő *-t* accusativusrag rokona, vagy pedig az uráli **tä*, ill. **to* mutató névmásból (vö. fi. *tämä* 'ez', *tuo* 'az') keletkezett.

A **vogulban** (162–178) az alapnyelvi **-m* a déli és a keleti nyelvjárásokban megőrződött, a nyugati dialektusban kihalófélben van, helyére az ablativusrag lépett, de megvan a vagilszkiban, ill. az alsó- és középső-lozvaiban. Az északi nyelvjárásokból eltűnt. Két alakváltozata van (*-m*, *-mV*), a birtokos személyjel után a magánhangzó nélküli változat áll.

A kötet utolsó, ötödik fejezete egy rövid összefoglalás magyarul és németül (225–234). Ebben Honti László megismétli legfőbb következtetéseit. Ő mindkét tárgyragot ősi eredetűnek tartja, az **-m* a nem személyes névmási névszók accusativusa volt, míg a *-*t* elsősorban személyes névmásoké, de élőlényt, főként embert jelölő főnevek ragjaként is használhatták. Az **-m* a finnségi nyelvekben, a lappban, a mordvinban, a cseremiszenben, a vogulban, valamint több szamojéd nyelvben maradt meg, a *-*t* a finnségi és az osztják névmásokban, ill. a magyar főnévi és névmási ragokban őrződött meg.

A sok ezer éves régmúltba visszatekintő uráli nyelvtörténetben (is) számos tisztázatlan kérdés van még, ezek egy részét teljes bizonyossággal talán sohasem fogjuk kideríteni, de amit a tárgyragról jelen ismereteink szerint tudni lehet, az mind ott van Honti László könyvében: a kérdés teljes tudománytörténeti áttekintése, a tárgy(ak) alakja(i) és funkciói az egyes leánynyelvekben (és nyelvjárásaikban) és a nyelvtörténeti következtetések. Nem könnyű olvasmány, de rendkívül hasznos a nyelvészek számára.